

MÕISAPARKIDE VÄÄRTUSTE HINDAMISEST

MUINSUSKAITSEAMETI SEMINAR PUURMANIS 15.10.2025

SULEV NURME

PARKIDE KAITSE- EELDUSTE HINNANGUST

PARKIDE KAITSE-EELDUSTE HINDAMINE

- Muinsuskaitseamet viib läbi kultuurimälestiste nimekirja korrastamist, mille käigus viiakse läbi ka kaitsealuste parkide analüüs nende vastavuse osas riikliku kaitse eeldustele.
- 2024. a koostati metoodika, metoodika katsetamise käigus uuriti esialgu 3 Jõgevamaa mõisaparki: Adavere, Roela (Voore), Kudina, kontrolliks lisandus hiljem Saare.
- 2024. a sügisel pilootuuring Jõgevamaa parkide kohta, kokku oli valikus 16. parki.
- 2025. a suvi-sügis Saaremaa, Hiiumaa, Läänemaa, Pärnumaa parkide uuring, valikus kokku 23 parki

PARK KUI EHITISMÄLESTIS

Ehitismälestis Ehitismälestis on hoone koos selle interjööri, sealhulgas sisekujunduselementide ja hoone algse funktsiooniga seotud sisseseadega, rajatis või ehituslik kompleks, mis on oluline Eesti arhitektuuriajaloo ja ruumilise keskkonna arengu tähistaja ja mitmekesise elukeskkonna hoidja (Muinsuskaitseseadus).

Ajalooline park on arhitektuurne ja aiakunstiline kompositsioon, mis pakub avalikkusele huvi ajaloolisest või kunstilisest vaatenurgast.” Sellisena tuleb teda pidada mälestiseks (Firenze harta).

METOODIKA ALUSED

- Mälestise liikide ja muinsuskaitseala riikliku kaitse üldised kriteeriumid ning muinsuskaitsealal asuvate ehitiste väärtusklassid; <https://www.riigiteataja.ee/et/akt/110112020007>
- Uustalu, R. 2024. Pargi kaitse-eelduste kriteeriumite hindamise ankeet. Käsikiri. Muinsuskaitseamet.
- Abner, O., jt (2015). Rapla maakonna parkide ja puistute piiride ekspertiisaruanne. Tallinna Botaanikaaed
- Nurme, S. 2016. Saare maakonna kaitsealuste parkide, arboreetumite ja puistute piiride eelnõu ekspertiis Artes Terrae OÜ, töö nr 1607HI2

A wide-angle photograph of a park in autumn. The foreground is a grassy area with fallen leaves. A dirt path leads into the distance, flanked by numerous tall, bare trees. The sun is visible through the trees in the center, creating a bright glow. In the background, a large, light-colored building with a blue roof is visible. The sky is overcast with some blue patches.

PARGIUURINGUTEST

PARGI UURINGU / MAASTIKUANALÜÜSI EESMÄRGID

- Pargi lugemisel on vaja:
 - aru saada algseisundist, algideest;
 - pargiruumi geneesist (ajatelg), ümberehitustest ja nende iseloomust;
 - pargiruumi geneesi iseloomustavatest objektidest ja nähtustest, nende ajalisest kuuluvusest, tekkepõhjustest.
- Maastikuanalüüs
 - kaardid;
 - hetkelolukord kohapeal.

TAUSTSÜSTEEM

- „Mõisa park“ – universaalse villakultuuri nähtus ja väljendus.
- „Mõisa park“ on alati olnud algupäraselt perekondlikuks erakasutuseks.
- Mõisapark ei ole kunagi eraldiseisev nähtus, vaid ansambli osa.
- Mõisapargi ruumiline lahendus peegeldab ajalooliste ajastute arhitektuuri ja maastikukujunduse arusaamu, kuid alati ka omaniku (omanike) isiklikku maailmanägemust ning eelistusi.
- Mõisaparkide kohta on säilinud suhteliselt vähe parki kirjeldavaid/seletavaid ajaloolisi allikaid.
- Tänapäevaseid mõisaparkide tuleb teadlikult vaadelda kontekstis, kus nende algne kasutus, arendus ja hooldus katkestati 1919. a (on ka edasised kihistused, kuid kujunenud hoopis teises paradigmas).

PARK KUI ARHITEKTUURNE RUUM

- Kõik mõisapargid on loodud väga teadlikult loomise või/ja ümberehituste ajastule omaseid (maastiku)arhitektuuri ja aiakunsti põhimõtteid kasutades, mis defineerib pargi ruumilise idee.
- Iga mõisapark on villaansamblile omase ruumilise hierarhia ja orderiga, mille ruumiline väljund sõltub loomisajastu või/ja ümberehituste ajastute arusaamadest ja praktikatest.
- Mõisaansambli ruumistruktuuril ja seda määratlevatel objektidel ning nähtustel on ka teatav allegooriline tähendusväli (sageli tänaseks hoomamatu).
- Kui tänaseks on paljud mõisapargi muutunud pelgalt vanade puude gruppideks, siis algupäraselt on koosnenud kõik mõisapargid teadlikult ja omavahel seostatult komponeeritud mitmekesistest elus ja eluta objektide kooslustest.

AJALOOKIHIISTUSED EESTI (MÕISA)PARKIDES

- 17. sajand, varajane barokk, regulaaraed ca 1630...1700
- 18. sajand, barokk, regulaaraedade süsteem, regulaarpark ca 1720...1780
- 18.-19. sajand, klassitsism, inglise park ca 1780...1880
- 19. sajand, historitsism ca 1860...1919
- 19.-20. sajand, heimat, juugend, art nouveau 1890...1919
- 20. sajandi I pool – kooli-, omavalitsuste ja hoolekande asutuste ümberehitused,
- 20. sajandi II pool – mõisaparkide puhkealadeks ümberehitamised
- 21. sajandi I poole projektipõhised arendused, taastamised jne...

Teadvustada tuleb, et nn. mõisaajal oli ümberehitus/ümberkujundamine normaalne ansambli arengu osa.

RUUMIOTSTARBED

- Esmaotstarve: ilu, unistus, kaunis mõtlemise/olemise koht
- Mõisapargi ruumikasutus on ajas muutunud. Klassikaline hierarhia:
 - esiväljak, algselt (17-18. saj) maneež - > avatud plats - > (19. saj) auring - > pargiosa (20. saj algus)
 - tagaväljak, algselt (17. saj) ilu- ja tarbeaed - > avatud parter (18. saj) - > avatud muruala (19. saj) - > lilleaed (19.-20. saj)
 - park (ajas muutunud kujunduskeel ja hoolduspõhimõte)
 - mets, metsapark/parkmets (ajas muutunud kujunduskeel ja hoolduspõhimõte)
 - funktsionaalsed eriosad (tarbeaiad, kalatiigid jms)
- Pargiosiste (elemendid, elementide kooslused) olemasolu ja olemus vastavalt ajastule (nt tenniseplats, viinaköögi tiik, maneež jne).

AJALOOLISED ALLIKAD

- Mõisaparkide uurimisel on lai tõlgendamisruum, sest ajaloolisi allikaid napib või ajaloolised allikad ei ole säilinud.
- Säilinud kaardid on valdavatel juhtudel üldised ja peegeldavad küll teatud ajahetke üldruumilist olukorda, kuid ei näita detailsemat kujundust (näiteks peenramustrid, puude vahe reas, teede tegelik laius, teekatted jne).
- Säilinud muud materjalid peegeldavad sageli vaid 19. sajandi II poolt-20. sajandi I poolt.
- Olemasolev maastikuline olukord on sageli muutunud väga suurel määral, mistõttu praeguse olukorra võrdlemine teatud ajalooliselt dokumenteeritud seisuga ei ole võimalik.

Skeem 33. Võisiku mõisasüda 1688.a kaardil Woisich Hoff uthi Oberpahlens Gebiet och Kirchspil (EAA.308.2.199 leht 1).

Skeem 35. Võisiku mõisasüda ligikaudu 1900. a. Väljavõte kaardist Charte von den Feldern und Heuschlägendes priv[aten] Gutes Waiseck mit der Hoflage Nömafer sowie einem Theil des Hofswaldes und der Ansiedlungen (EAA.1349.1.780 leht 1).

Skeem 34. Võisiku 18. sajandi mõisasüdame orienteeruv maht tänapäevasel reljeefikaardil. reljeefikaardilt joonistub välja esiväljaku oletatav rondeel, kõrgendik, mis algselt võis tähendada 17. sajandi peahoone asukohta (skeemi alus <https://xqis.maaamet.ee/xqis2/page/app/>)

Skeem 32. Võisiku peahoone ja mõisakalmistu teljelise seotuse skeem (<https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app>).

A photograph of a narrow, paved road winding through a forest of bare, leafless trees. The scene is shrouded in a thick, grey fog, creating a somber and mysterious atmosphere. The trees' intricate branch structures are silhouetted against the misty background. The road has a dashed white line down the center and leads into the distance, disappearing into the fog.

UURINGUANDMETE TÕLGENDAMINE

PARGI SÄILIVUS

- Muutunud on ansambli ülesehitus (kadunud ja lisandunud hoonemahud, rajatiste mahud).
- 20 . sajandi jooksul on sageli „kadunud“ ajalooline teedevõrk, kuna kasutati murusse lõigatud liivatata vaid ja servatavaid radu.
- 20. sajandi jooksul on kadunud hooldamise katkemise, vandalismi või meelevaldsete ümberehituste tõttu ajaloolised väikevormid ja pargitaristu.
- 20. sajandi jooksul on välja surnud või välja raiutud enamus põõsarinnet.
- Pargipuistute originaalsubstants on aja jooksul välja läinud või võsastunud.Võsa raiumisega on algupärane ruumiorder hägustunud.
- AD 2025 on 18.-19. sajandil istutatud säilinud puud jõudmas vanusepiirile.Vanusepiir (aga ka puittaimede püsimine) on lühenenud hooldamatuse ja kliimamuutuste tagajärjel.

PARK ANSAMBLIS

- Mõisapark on ansamblituumikuga mõtestatult ruumiliselt seotud mõisaansambli osa.
- Hävinenud (lammutatud või tundmatuseni ümber ehitatud) on ansamblituumikut defineeriv hoonestus.
- Hävinenud (täisehitatud või tundmatuseni muudetud) on ansambli terviklikkust toetavad pargiosad.
- Hävinenud on ansambli tajumiseks olemuslikult vajalikud ruumisuhted, sh vaatesihid, ruumide hierarhia ning üleminekud ruumide vahel.

PARK MAASTIKUS

- Ansambel-park on alati olnud mõisamaastiku fookuseks, mis on kujundanud sageli mõisa ümbruse maastikupildi ja maastikumustri; maastik on mõistetav läbi mõisasüdame ja vastupidi.
- Muutunud on ansambli ja maastiku suhted, eelkõige vaadete süsteem (ansamblist maastikku ja vastupidi), sh:
 - maakasutuse muutumisest tulenevad kõlvikupiiride ja maastiku avatuse muutumised;
 - ehitustegevus ansambli piiridel ja ansambli kontaktvööndis (vaadete tõkestamine, miljöömuutused);
 - suurtaristust (maanteed, elektriliinid, tootmishooned jms) tulenevad ruumilised katkestused ja miljöömuutused.
- Pargi muutunud maastikulised funktsioonid:
 - park kui ümbritseva maastiku ökosüsteemiosa;
 - park kui ökoloogiline refuugium.

KASUTATAVUS, HOOLDATUS

- Mistahes pargi olemuslikuks eksistentsiks on vajalik selle järjepidev kasutamine pargina. Kui parki ei kasutata pargina, kui seda ei hooldata pargina, siis selle tähendus pargina ka kaob. Kasutuse kadu võib olla põhjustatud näiteks:
 - inimeste vähesusest piirkonnas;
 - hoolduse lakkamisest;
 - pargiruumi hävinemise „määrast“;
 - ...

PAATINA (AUTENTSUSE PROBLEEM PARGIS)

- Ajaloolise objekti defineerimisel on esmane selle vanust ja autentsust määratlevate osiste ja omaduste hoidmine.
- Pargis on selleks eeskätt ajaloolistel põhimõtetel kujundatud pargistruktuur, vaatesüsteem jm, mida markeerib reljeef, istutusskeem, teedevõrk, veekogud jne.
- Teisalt on „ajaloolisuse“ tingimuse oluline tajutava struktuuri kõrval ka otseselt vanusele viitavate objektide olemasolu; kui struktuur on sisuliselt algse suurusega ala olemasolul teatud tingimustel taasloodav, siis tähenduslikke „vanadust“, ajaloolist defineerivaid objekte ja nähtusi taas luua ei ole võimalik.

Foto 56. Vaatesiht inglise pargiosast peahoone tornile. Esiplaanil vare.

KAITSE-EELDUSED...

TÄHENDUSLIKKUS

- Eelnevat kokku võttes võib öelda, et mälestiseks kvalifitseeruva mõisapargi interpreteerimisel ja mõistmisel on primaarne selle ruumilise ulatuse tajumiseks (ajalooliste) maastikuelementide füüsiline olemasolu ja nendest tekkivate koosluste arusaadavus ajaloolise pargiruumina:
 - pargiruumi tähenduslikkus ansambli osana, ja kui mõtestatud tervikliku arhitektuurse süsteemina;
 - pargiruumi tähenduslikkus mõisamaastiku (maastikupilt, maastikumuster) määratlejana - kui ajaloolise kultuurmaastiku osana;
 - pargiruumi tähenduslikkus „vana“ pargiruumina (erinevate ajalookihistuste põimumisel tekkinud struktuur);
 - pargi järjepidev kasutamine pargina.

RIIKLIKU KAITSE OBJEKT

- Iga mõisaansambel on unikaalne peegeldades samas universaalset. Park on ansambli mahuliselt suurim osa, mis markeerib ka ansambli ulatuse ja otsese mõju maastikku. Seetõttu tuleks kaitsel eelistada neid parke, milles:
 - on säilinud suhted ansambliga ja markeerib terviklikku ansambliruumi ulatust isegi juhul, kui park ise ruumistruktuurina ei ole väga hästi loetav;
 - on säilinud võimalikult palju oma ajaloolisest ruumilisest mahust ning säilitanud võimalikult selgelt tajutavad ja mõistetavad pargiruumi loovad ajalooliste objektide kooslused;
 - on säilinud võimalikult selgelt arusaadavad suhted maastikuga nii ansambli tasandil kui pargiruumi tasandil (vaated);
 - on kasutatav ja mõistetav pargina ka „tavainimestele“;
 - on võimalik tagada järjepidev hooldus.
- Muud tähendused nagu seotus ajalooliste isikute või sündmustega jne on olulised näiteks mõisapargi/ansambli defineerimisel ajaloolise paigana, kuid pargi kui ehitismälestise määratlemisepigem teisejärgulised.

Foto 98. Vaade valitsejamajale sissepääsu poolt. Esiplaanil suuremõõtmeline vana tamm. Maja taga, taustal paistab siberi nulg – märk W. von Engelhardti kavandatud istutustest.

Foto 99. Pärnaallee, taustal peahoone.

Foto 101. Vaade peahoonele läänest, üle pargiaasa.

KAS TÄHENDUSLIKKUST ON VÕIMALIK TAASLUUA? „PÖÖRATAVUS“

- Pargi elusosa spetsiifikast tulenevalt ilma hoolduseta park hääbub igal juhul teatud ajahetkel ja kaotab tähenduse pargina. Ka ruumiliselt tükeldatud, piiratud juurdepääsuga või hooldamata park võib kaotada tähenduse pargina. Enamasti saab parki taastada – see on juba pargi kui spetsiifilise objekti olemusse sisse kirjutatud ja nõ aktsepteeritav ka Firenze harta kontekstis. Mälestise seisukohalt on sel juhul oluline küsida:
 - kas on tegu pargiga, millel pole soodsamas seisundis analooge?
 - kas nõ kaduvasse seisundisse jõudnud parki on võimalik mingite tegevustega mõjutada nii, et see võimaldab pargi tähenduslikkust pargina, ajaloolise pargina ja lõpuks ka mälestisena taasluua?
 - kas võimalik tegevustepakett on realistlik, st kas pargiga seotud taustsüsteem ja kontekst lubab võimalike meetmete rakendamisel ka seda seisundit hoida, kas sellele on tarbijaid ja hooldajaid?
- Ja alati tuleb ka seda küsida, kas nõ problemaatiline olukord on mälestise kontekstis ka tegelikult problemaatiline, seda eelkõige kaasaegsete maastikumuutuste tõlgendamise kontekstis (nt parklad, valgustus, päikese- ja tuuleenergeetilised rajatised jne).

Foto 100. Vaade peahoone eest endisaegse sissesõidutee koridorile, taamal sihi otsas, üle tee, paistab suur tammepuu.

Foto 112. 2020-ndate tuulemurru ja kuivamise tõttu on eemaldatud enamus puid pargi läänepoolselt alleelt. 2024. a raieid näitavad taamal vasakul paistvad kännud.

TÄNAN!

Sulev Nurme PhD, maastikuarhitekt | AB Artes Terrae OÜ | sulev@artes.ee

www.artes.ee | www.sulevnurme.org
